

УДК 344.312

Оверчук С. В.*кандидат юридичних наук, адвокат,**кафедра муніципального права**та адміністративно-правових дисциплін**(Національний університет «Острозька академія»)*

ВІЙСЬКОВІ СУДИ – НЕОБХІДНА СКЛАДОВА ВІЙСЬКОВОЇ ЮСТИЦІЇ В УКРАЇНІ

Окупація частини території України, активна діяльність терористичних організацій поставили на перший план питання підвищення обороноздатності країни, реформування всієї системи органів державної влади. Одним з визначальних факторів ефективної діяльності Збройних Сил України є налагоджена структура військової юстиції. Зміни у системі силових структур призвели до зміщення акцентів і щодо військової юстиції, підвищення її ролі у виконанні покладених на державу функцій.

Ліквідація спеціалізованих прокуратур не торкнулась військових прокуратур, залишивши їх у системі правоохоронних органів. У Верховній Раді України вже зареєстровані проекти Законів України «Про військову поліцію», яка стане правонаступницею військової служби правопорядку та буде наділена статусом правоохоронного органу з правом проводити досудове розслідування. Проте, робота військової юстиції в такому усіченому форматі не буде мати належної ефективності без третього важливого елемента, – військового суду. Органи правоохорони, нагляду та

© Оверчук С. В., 2015

© Національний університет «Острозька академія», 2015

-
- Військові суди – необхідна складова військової юстиції в Україні / С. В. Оверчук // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2015. – № 1(11) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles /2015/n1/15osvyvu.pdf>.

правосуддя формують цілісну систему органів юстиції за функціональною ознакою. Відсутність хоча б одного з наріжних каменів при будівництві системи військової юстиції призведе до нестабільності всієї конструкції, можливості її поступової руйнації. Так, В. І. Шишкін відзначає, що військове судочинство – це лише один із напрямів військової юстиції, але найбільш з них вагомий за наслідками, оскільки наслідком діяльності є найвища форма з рішень, які постановляє державна влада, – судові рішення [1, с. 107].

Наукові дослідження військових судів репрезентовані у працях Л. Н. Гусєва, А. С. Коблікова, Д. Ф. Огнева, В. В. Сердюка, О. С. Ткачука, І. Я. Фойницького, В. П. Шевченко, В. І. Шишкіна, та низки інших науковців. Проблемні питання організації роботи судів у сфері військового судочинства досліджувалась також у численних працях присвячених судоустрою, правосуддю та статусу суддів, зокрема, щодо реалізації принципу спеціалізації судової системи та інституту спеціальної підсудності.

Метою даної роботи є визначення доцільності запровадження, принципів формування військових судів, а також їх місце в системах військової юстиції та судів загальної юрисдикції.

Військові суди: pro et contra. Одним із атрибутів держави є військо, функціонування якого обумовлює виникнення специфічних відносин, ефективне регулювання яких потребує видання спеціальних норм. Особливий характер правовідносин та відповідних норм призвів і до потреби функціонування спеціалізованого суду, який відомий в ряді країн під назвами: військові суди, трибунали, ревізійні комісії. Питання утворення військових судів, їх місця в судовій системі і збройних силах, статусу військових суддів та порядку здійснення судочинства залишається дискусійним і потребують комплексного аналізу.

▪ Військові суди – необхідна складова військової юстиції в Україні / С. В. Оверчук // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2015. – № 1(11) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles /2015/n1/15osvyvu.pdf>.

Деградація армії в Україні, нівелювання її значення в суспільстві, поєднані з державною політикою демілітаризації, призвели в останні десятиліття до знищення військової інфраструктури, освіти та низки супутніх інституцій. У цьому контексті ліквідація військових судів багатьом політикам та науковцям уявлялась закономірним кроком у побудові мирної демократичної держави.

Критику військових судів можна узагальнити у наступних положеннях: існування військових судів не пояснюється принципами спеціалізації та територіальності, що визначені в Конституції України; військові суди є альтернативою надзвичайним та особливим судам; у світі простежується тенденція скорочення сфери діяльності військової юстиції; функціонування цих судів суперечить вимогам ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основних свобод та практиці Європейського суду з прав людини; судді, які мають офіцерські звання є залежними від військового командування; таке судочинство не відповідає демократичним принципам правосуддя; юрисдикція цього суду порушує права особу на «свого» суддю; справи, які розглядаються військовими судами, не мають якихось особливостей тощо.

Наведені критичні зауваження містять «правові маяки», що вказують на небезпеки пов'язані із функціонуванням військових судів, які необхідно уникати.

На захист військових судів в Україні було висловлено також чимало слушних думок. При розгляді справ, віднесених до компетенції військових судів, застосовуються загальні процесуальні правила і норми, що виключає будь-яку дискримінацію учасників процесу в усіх видах провадження, або особливе судочинство, та відповідає Конституції України і міжнародним стандартам правосуддя. Існуюча спеціалізація військових судів обумовлена, перш за все, специфікою матеріального законодавства, на

▪ Військові суди – необхідна складова військової юстиції в Україні / С. В. Оверчук // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2015. – № 1(11) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles /2015/n1/15osvyvu.pdf>.

підставі якого розглядаються ці справи, та яке обумовлює особливості спеціального правового статусу військовослужбовців та прирівняних до них осіб (*ratione personae, ratione materiae*) [2, с.8]. Військові суди забезпечують необхідну оперативність розгляду справ. Існуюча підсудність справ у місцевих судах за територіальним принципом не може бути такою дієвою, як у військових судах, територіальна підсудність справ яких пов'язана із структурою військових формувань. Військові формування, керівництво якими здійснюється централізовано, не повинні бути під місцевим впливом [3, с. 9]. Збереження військових судів зумовлено рядом факторів, зокрема, особливою правовою регламентацією правовідносин, пов'язаних із проходженням громадянами військової служби, специфікою розташування військових об'єктів, додатковими вимогами до кваліфікації суддів, які повинні мати ґрунтовні знання у галузі не тільки права, а й військової справи, а також із необхідністю оформлення допуску на режимні об'єкти та до роботи із секретними документами [4, с. 44]. Гарантії незалежності і неупередженості передбачені чинним законодавством України для всіх судів загальної юрисдикції, у т. ч. для військових судів, а саме: єдиний для усіх суддів порядок призначення, обрання на посаду та звільнення з посади професійних суддів; єдині гарантії самостійності судів і незалежності суддів; єдині засади судочинства при здійсненні правосуддя; застосування судами єдиних процесуальних законів; єдиний порядок фінансування всіх судів Державною судовою адміністрацією України; єдиний статус всіх суддів тощо [5].

Розв'язання основного питання даного дискурсу, щодо існування військових судів, потребує комплексного аналізу національного та зарубіжного законодавства, практики застосування цих судів. Так, професор Ю. І. Стецовський зазначає, що проблема військових судів

▪ Військові суди – необхідна складова військової юстиції в Україні / С. В. Оверчук // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2015. – № 1(11) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles /2015/n1/15osvyvu.pdf>.

пов'язана з історичним досвідом, положенням особи в суді, реалізацією принципу поділу влади [6, с.279]. Коріння цієї проблематики, на нашу думку, криються у різному розумінні сутності військового суду, перш за все причин, що викликали його до життя та завдань, покладених в його основу. Як вірно відзначає О.С. Ткачук, військове правосуддя має вирішувати двоєдине завдання: підтримання на достатньому рівні дисципліни і визначеного законом порядку у Збройних Силах України та інших військових формуваннях при бузумовному забезпеченні юридичних гарантій конституційних прав і свобод кожного військовослужбовця, кожної людини, якої так чи інакше стосується діяльність армії та інших передбачених законом військових формувань [7, с. 122-123].

За час мирного існування України у суспільстві сформувалась небезпечна ілюзія щодо непотрібності збройних сил, військової юстиції, бойової підготовки громадян. Знадобилась війна на Донбасі та в Криму, щоб зрозуміти необхідність функціонування всіх державних інститутів «війни та миру».

Отже, у наукових колах відсутня єдина позиція щодо напрямів розбудови військової юстиції та її організаційної структури. Визначення можливості впровадження військових судів як частини ефективної системи військової юстиції, позбавлених вищезазначених негативних рис, потребує подальшої наукової розвідки.

Міжнародний досвід військового правосуддя. Практика судового будівництва різних країн не створила єдиної універсальної моделі військового правосуддя. Кожна країна при цьому враховувала свій власний історичний досвід, економічні можливості, міждержавні відносини, правову практику, стан збройних сил та низку інших факторів.

Ткачук О. С. у своїх дослідженнях [8; 9] відзначив, що у світі сформувалося три основних підходи до питання про механізм реалізації

▪ Військові суди – необхідна складова військової юстиції в Україні / С. В. Оверчук // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2015. – № 1(11) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles /2015/n1/15osvyvu.pdf>.

правосуддя в умовах збройних сил. Це дозволяє виділити три групи країн за їх ставленням до вказаної проблеми. Першу групу утворюють країни, де діяльність військових судів по розгляду кримінальних справ обмежена періодом воєнного часу (Австрія, Німеччина, Португалія). У мирний час вони можуть утворюватися лише при військах за кордоном. Друга група країн має у мирний час так звану змішану юрисдикцію. У них при загальних судах на постійній основі функціонують спеціалізовані військові структури (палати, відділи, ради, офіси). Третій підхід мають країни, в котрих військові суди діють як самостійні органи влади в мирний і в мирний, і у воєнний час. Таких країн переважна більшість. Багато з них мають розвинуті демократичні інститути, як, наприклад, Велика Британія, США, Канада. До цієї групи належать Китай, країни Латинської Америки та практично всі колишні радянські республіки.

Відмова у мирний час від військового правосуддя можлива лише у разі, якщо країна цілком впевнена у своїй обороноздатності. За умов «гібридної» війни або вторгнення високомобільних армійських підрозділів, витратити час та ресурси на створення військових судів, підготовку суддів, уявляється малоефективним. Так, наприклад, особливості створення військових судів передбачено у ст. 96 Конституції Німеччини як реалізація політики демілітаризації після Другої світової війни. В ч. 2 цієї статті говориться, що федеральна влада (Bund) може створювати військові кримінальні суди для збройних сил в якості федеральних судів. Вони повинні відправляти правосуддя з кримінальних справ тільки в період військового стану («необхідності захисту країни»), а також щодо військовослужбовців, котрі направлені за кордон для виконання військових операцій, та екіпажів військових кораблів, які беруть участь у таких операціях [10, с. 179-180]. Проте, ні судоустрійних, ні процесуальних питань щодо розгляду вказаних злочинів у військовому суді

▪ Військові суди – необхідна складова військової юстиції в Україні / С. В. Оверчук // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2015. – № 1(11) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles /2015/n1/15osvyvu.pdf>.

спеціальним федеральним законом не врегульовано. Сформовані у великих підрозділах бундесвера військово-дисциплінарні суди, юрисдикція яких є досить обмеженою, не здатні у військовий час ефективно замінити військові суди, створення яких вимагатиме значного часу.

Другий підхід, в аспекті «внутрішньої» спеціалізації судів, вже неодноразово обговорювався в Україні. Так, зокрема, Р. Куйбіда, відзначив, що ліквідація військових судів не відкидатиме можливості запровадження в судах загальної юрисдикції спеціалізації суддів із розгляду справ у галузі військових правовідносин. Однак правовий статус таких суддів не повинен мати ніяких особливостей [3, с. 9]. Схожої позиції дотримується також В. І. Шишкін, який пропонував скасувати військові суди, а справи передати на розгляд до звичайних судів, утворивши в них спеціалізацію суддів для розгляду справ про військові злочини [1, с. 110]. Такий спосіб внутрішньої спеціалізації судів є доцільним, на нашу думку, тільки у разі створення відповідних судових палат. Як показав національний досвід спеціалізації окремих суддів, уповноважених здійснювати кримінальне провадження щодо неповнолітніх, такий підхід має частковий, формальний характер [Див. докладніше: 11].

Україна історично належить до країн зі спеціальним військовим правосуддям, яке діє на постійній основі. За часів Російської імперії, Радянського Союзу на українських землях діяли військові суди (трибунали). Їх систему успадкувала і незалежна Україна, згодом відмовившись від неї в процесі судової реформи. Низка пострадянських країн, ставши на шлях демократії, все ж зберегла систему військових судів, не вважаючи, що вони суперечать новим принципам розбудови державності. Наприклад, у Польщі військові суди є спеціалізованими судами, які діють у Збройних силах, проте вони також компетентні розглядати певні категорії справ щодо осіб, які не є

▪ Військові суди – необхідна складова військової юстиції в Україні / С. В. Оверчук // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2015. – № 1(11) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles /2015/n1/15osvyvu.pdf>.

військовослужбовцями. Систему військових судів складають гарнізонні та окружні військові суди. Судовий нагляд за їх діяльністю здійснює військова палата Верховного суду [12, с. 220].

Виокремлення військової юрисдикції якраз і дає можливість більш компетентно розглядати справи цієї юрисдикції військовими судами, наближеними і професійно, і територіально до тієї сфери суспільних відносин, яку «обслуговує» військова юрисдикція – військових відносин. Однак для цього немає потреби створювати спеціальні процедури розгляду справ, відмінні від тих, якими керуються звичайні суди. Що ж до «спеціалізованих» військових судів, то в деяких країнах військовим судам надано законом статус, але це ні в кого не викликає подиву чи протесту [7, с. 51].

Світова тенденція розвитку військової юстиції у демократичних країнах вказує на максимальне наближення військового правосуддя до загальних процесуальних норм і гарантій, а статусу військових суддів – до міжнародних критеріїв незалежності, перш за все, від впливу військового керівництва.

Отже, законодавча практика визначення статусу військових судів в різних країнах характеризується багатоманітністю підходів та неоднозначним розумінням принципу спеціалізації. Це дозволяє стверджувати, що створення в Україні військових судів не буде суперечити ні світовій, ні історичній практиці.

Практика Європейського суду з прав людини щодо судочинства у військових судах. З урахуванням актуальності для багатьох держав питання про легітимність військових судів і законності здійснюваного ними правосуддя, на підставі аналізу практики розгляду Європейським судом з прав людини (далі – Суд) звернень громадян Постійний комітет з прав людини Ради Європи (CDDH) 16 червня 2003 р. прийняв

▪ Військові суди – необхідна складова військової юстиції в Україні / С. В. Оверчук // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2015. – № 1(11) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles /2015/n1/15osvyvu.pdf>.

підготовлений Головним управлінням з прав людини Меморандум «Судочинство у військових судах» [13]. У Меморандумі відзначено, що Європейський суд з прав людини неодноразово розглядав питання, які стосуються незалежності та неупередженості військових суддів. Суд зазначив, що в багатьох Державах-членах глибоко вкоренилася практика функціонування судів, які повністю або частково укомплектовані військовими, беруть участь у проведенні судових розглядів щодо членів збройних сил, і Суд встановив, що такий військовий суд може, в принципі, бути «незалежним і безстороннім судом» в цілях пункту 1 статті 6 Конвенції.

У рішенні, ухваленому у Страсбурзі 26 лютого 2002 року у справі «Морріс проти Об'єднаного Королівства» (щодо скарг заявника стосовно загальної характеристики системи військових судів) Європейський суд з прав людини постановив, що для встановлення по окремих справах, чи можна вважати суд «неупередженим», на думку Суду необхідно враховувати, «inter alia», спосіб призначення на посаду членів суду і термін їх перебування на посаді, наявність гарантій проти тиску на суд ззовні, а також питання, чи проявляє відповідний державний орган зовнішні ознаки незалежності (див. Рішення у справі Брайан проти Сполученого Королівства від 22 листопада 1995 р. Серія А, т. 335-А, с. 15, п. 37). Відносно питання «неупередженості», є два аспекти щодо даної вимоги. По-перше, суд повинен бути суб'єктивно вільний від особистих переконань чи уподобань. По-друге, суд також повинен бути неупереджений з об'єктивної точки зору, тобто, суд повинен надавати гарантії, достатні для виключення будь-яких допустимих сумнівів у цьому відношенні (див. Рішення у справі Пуллар проти Сполученого Королівства від 10 червня 1996 р. Reports, 1996-III, с. 792, п. 30).

▪ Військові суди – необхідна складова військової юстиції в Україні / С. В. Оверчук // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2015. – № 1(11) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles /2015/n1/15osvyvu.pdf>.

На думку Європейського суду, навіть зовнішні ознаки мають значення. Йдеться про впевненість у правосудді, яку в демократичному суспільстві суди повинні викликати у громадськості і, понад усе, коли справа стосується кримінального судочинства, – у обвинуваченого (див. справа Саінер проти Туреччини, 25/09/01, параграф 44, справа Інкал проти Туреччини, 09/06/98, параграф 71; справа Чіраклар проти Туреччини 28/10/98, параграф 38; справа Фіндлі проти Сполученого Королівства, 25/02/97, параграф 76). Вирішальним є те, чи можуть сумніви обвинуваченого вважатися об'єктивно виправданими. Таким чином, Суд вважає, що, оскільки у військових судах працюють особи, що знаходяться в підлеглому положенні, щодо строку їх повноважень та організації їх діяльності у обвинуваченого може виникнути сумнів щодо незалежності зазначених осіб. Крім того, Суд приділяє велику увагу тій обставині, що цивільній особі довелося постати перед судом, який складається, хоч і частково, з членів збройних сил (див. справа Саінер проти Туреччини, 25/09/01, параграф 45).

У цьому контексті заслуговує уваги висновок експерта Ради Європи, заступника генерального секретаря Міжнародної асоціації суддів Джакомо Оберто (суддя м. Турін, Італія) щодо «Концепції удосконалення судового устрою та забезпечення справедливого судочинства в Україні відповідно до європейських стандартів». У ньому експерт погоджується з пропозицією залишити в Україні окремі військові суди, враховуючи особливі правила, яких вони мають дотримуватись, та особливості справ, які вони розглядають [14].

Отже, Європейський суд з прав людини у своїх рішеннях зазначає, що розгляд військовими судами кримінальних і дисциплінарних справ у принципі не заперечується, якщо держави своїм внутрішнім законодавством допускають існування таких судів. Іншими словами,

▪ Військові суди – необхідна складова військової юстиції в Україні / С. В. Оверчук // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2015. – № 1(11) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles /2015/n1/15osvyvu.pdf>.

Європейський Суд визнає легітимність військових судів. У той же час військові суди повинні відповідати певним вимогам, які містяться у ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основних свобод, у тому числі вимогам незалежності та неупередженості.

Питання організації та діяльності військових судів в Україні.

Сутність військової юстиції обумовлює її складові частини. Основа, на якій будується система військової юстиції – це вимога дотримання дисципліни. Дисципліна необхідна будь-яким збройним силам не лише для забезпечення ефективного та надійного виконання покладених на них завдань, а й для того, щоб не допустити зловживання військовою силою. Щоб дотримувати збройні сили у стані бойової готовності, військове командування повинне мати засоби ефективного та дійового підтримання внутрішньої дисципліни. Як правило, звернення до системи звичайного карного судочинства не відповідало б конкретним дисциплінарним потребам війська; звідси випливає необхідність запровадження окремої системи військової юстиції. Випадки порушення військової дисципліни слід розглядати швидко й карати за них більш суворо, ніж за аналогічні вчинки цивільних осіб. Саме для цього, наприклад, збройні сили Канади мають свій власний Кодекс військової дисципліни. Порушення його норм підпадає під юрисдикцію спеціальних військових трибуналів, а не звичайних судів [15, с. 206].

Відбудова системи військових судів в інтересах забезпечення обороноздатності держави є необхідним кроком в умовах військової агресії Російської Федерації. Законодавчому врегулюванню організації та діяльності військових судів передують створення теоретичної моделі, напрацювання конкретних рекомендацій, які дозволили б згодом уникнути практичних помилок.

▪ Військові суди – необхідна складова військової юстиції в Україні / С. В. Оверчук // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2015. – № 1(11) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles /2015/n1/15osvyvu.pdf>.

Законодавець закріпив у Конституції України побудову судової системи відповідно до принципів територіальності та спеціалізації, тим самим підтвердивши безумовну її диференціацію. Однак, принцип спеціалізації отримав неоднозначне тлумачення в юридичній літературі і, як наслідок, суперечливе його застосування в законотворчій практиці, зокрема визнання загальних судів спеціалізованими, що призвело до дестабілізації судової конструкції, юрисдикційних спорів, організаційних проблем забезпечення роботи механізму правосуддя, ускладнень щодо визначення місця спеціалізованих судів в системі судів загальної юрисдикції.

Відокремлення спеціалізованих судів від загальних обумовлено, зокрема, історичним розвитком і становленням цих підсистем судів, коли внаслідок суспільно-політичних процесів виникла необхідність у судах для окремих категорій справ та осіб. Дореволюційні правознавці також розрізняли загальні (звичайні) суди та спеціалізовані (особливі) суди. «Подъ обыкновенными Судами, – писав профессор В.К. Случевський, – следует разуметь Суды, ведомство которых определяется силою общих постановлений закона. Хотя, при создании системы организации этих Судовъ, законодательство руководствуется, какъ мы видели, тяжестью совершаемыхъ преступлений, юридическими ихъ свойствами и личнымъ состояниемъ виновныхъ, но, тем не менее, значение этихъ признаковъ бываетъ столь велико, что побуждает законодателя: во-первых, въ сфере деятельности этихъ Судовъ, въ виде изъятія изъ общаго порядка судопроизводства, создавать особые порядки производства уголовныхъ дель, и, во-вторыхъ, не довольствуясь этимъ, создавать также особенные Суды, съ предоставленіемъ ихъ веденію особыхъ категорій дель» [16, с. 103].

▪ Військові суди – необхідна складова військової юстиції в Україні / С. В. Оверчук // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2015. – № 1(11) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles /2015/n1/15osvyvu.pdf>.

У цьому контексті заслуговує уваги дисертаційне дослідження В. В. Сердюка юрисдикції судів, в якому він доводить, що спеціалізованим судом є створена в системі судів загальної юрисдикції, як самостійна, судова структура (самостійний вид судів), повноваження якої визначаються законом за принципом спеціалізованої компетенції з розгляду певної категорії справ, виокремлених за галузевою чи суб'єктивною ознакою, а правосуддя здійснюється за нормами відповідних галузей процесуального законодавства [17, с. 12]. Він також аргументує наявність підстав для віднесення сучасних військових судів до спеціалізованих та доцільність створення системи судів на чолі з Вищим судом військових формувань України [17, с. 6].

Специфіка судових справ обумовлює критерії спеціалізації судів: суб'єктивний і галузевий. В основу першого покладений правий статус суб'єкта судочинства (неповнолітній, військовослужбовець, суб'єкт владних повноважень, суб'єкт господарювання, посадова особа і т.д.), другий – визначається предметом, характером правовідносин (публічно-правові спори, трудові правовідносини, патентні суперечки і т.д.). Спеціалізація судів передбачає, передусім, встановлення кола справ, які вони повинні розглядати. З цією метою законодавець виділяє за допомогою правил спеціальної та персональної підсудності категорію справ і, керуючись критеріями спеціалізації, створює особливий суд або проводить спеціалізацію у наявній судовій установі. Конструювання додаткових критеріїв спеціалізації видається недоцільним.

Таким чином, *військові суди доцільно визнати спеціалізованими та створити автономну підсистему військових судів, врахувавши їх специфіку при реалізації засад територіальності, ієрархічності та інстанційності.*

▪ Військові суди – необхідна складова військової юстиції в Україні / С. В. Оверчук // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2015. – № 1(11) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles /2015/n1/15osvyvu.pdf>.

Однак, слід зазначити, що будь-яке вилучення із загального правила може мати дві сторони – позитивну і негативну. Відповідно особа, яка отримує право на спеціальне правосуддя, не завжди розглядає його як привілей. На це звертав увагу у своїх працях професор І Я. Фойницький: «Зміна підсудності в силу особистих умов робиться до вигоди або до невигоди обвинуваченого. В обох випадках воно зберігає публічний характер ...» [18, 96]. Такої ж позиції дотримувався і професор Д. Г. Тальберг: «Привілей, створюваний особливою підсудністю, не завжди бувають *privilegium favorabile*; частіше він є *privilegium odiosum*, наприклад, у випадках військової підсудності (*forum militare*)» [19, 255]. Усяке вилучення особи з юрисдикції загальних судів або загального порядку судочинства не повинно ставити її в гірше становище. З цього випливає, що спеціальна і персональна підсудність може бути використана тільки коли особа отримує додаткові «бонуси» правосуддя, які забезпечують винесення об'єктивного вироку. При цьому повинен бути забезпечений і публічний інтерес, який знаходить своє вираження в ефективності правосуддя та реалізації державної політики кримінальної юстиції. Проте, в будь-якому випадку обвинуваченому має бути наданий весь «стандартний» комплекс гарантій правосуддя. Крім того, вважаємо доцільним доповнити систему правового захисту військовослужбовців спеціальним інститутом військового омбудсмена, запровадженого у деяких західних країнах [Див.: 20].

Підсудність справ військовим судам може суттєво відрізняється у мирний і військовий час. Так, наприклад, згідно ст. 7 Указу Президії Верховної Ради СРСР від 22 червня 1941 року «Про військовий стан» [21] підсудність кримінальних справ військовим трибуналам була суттєво розширена на всій території СРСР, особливо в місцях, оголошених на військовому положенні. В мирний час військовим судам підсудна досить

▪ Військові суди – необхідна складова військової юстиції в Україні / С. В. Оверчук // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2015. – № 1(11) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles /2015/n1/15osvyvu.pdf>.

вузька категорія справ, а в період оголошення військового стану підсудність значно розширюється. Отже, підсудність військовим судам має подвійний характер: реальний і потенційний. Особливого значення в цьому аспекті набуває чітке встановлення меж розширення підсудності справ військовим судам. Йдеться про закріплення правил і випадків, коли військові суди можуть розглядати справи, які за звичайних умов їм не підсудні (наприклад: воєнний стан, мобілізація, особливий період, надзвичайні випадки загальнодержавного масштабу). Неврахування екстраординарних ситуацій, за яких діяльність «цивільних» судів є малоефективною або взагалі неможливою, може призвести до перевтілення військових судів у надзвичайні. Відсутність в законодавстві визначення надзвичайних судів та відповідної підсудності значно ускладнює механізм реалізації конституційної заборони щодо їх створення [Див. докладніше: 22].

Основну формулу визначення підсудності кримінальних справ військовим судам доцільно сформулювати наступним чином: військові суди розглядають всі справи про військові злочини, які вчинені визначеним законом колом військовослужбовців та військовозобов'язаних. Тобто в якості критеріїв застосовуються особливості суб'єкту вчинення злочину (його відношення до військової служби) та характер цього злочину. Причому правила підсудності діють тільки при поєднанні цих двох критеріїв.

З огляду на те, що у військових судах є свої специфічні особливості, а правила про підсудність справ цим судом мають в основному виключний характер, то і коло осіб, на яке поширюється ця підсудність, повинно бути чітко окреслено. Будь-яка невизначеність та відсилання до абстрактних законодавчих актів може призвести до порушення права особи на законний суд. Це питання набуває особливої актуальності у світлі історичного

▪ Військові суди – необхідна складова військової юстиції в Україні / С. В. Оверчук // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2015. – № 1(11) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles /2015/n1/15osvyvu.pdf>.

досвіду: саме військові суди внаслідок безпідставного розширення підсудності набували статусу надзвичайних судів.

Тенденція розширення військової присутності України за кордоном вимагає захисту прав, свобод та законних інтересів військовослужбовців, які виконують обов'язки у складі миротворчих контингентів. Під час участі військових формувань України у миротворчих операціях, а також у спільних міжнародних військових навчаннях тільки військові суди здатні забезпечити реальну можливість безпосереднього захисту прав і свобод військовослужбовців та інших осіб за межами України.

Найкращим підтвердженням теоретичних висновків щодо відновлення спеціалізованого військового правосуддя в Україні є події в Криму і на Донбасі. Так, абсолютна більшість кримських суддів та представників правоохоронних органів залишилася служити окупаційній владі і прийняли громадянство Російської Федерації. Новоспечений голова «Верховного Суду Республіки Крим» (до того – заступник голови Апеляційного суду Автономної Республіки Крим) І. Родіонов знайшов «виправдання»: мовляв, ми ж призначені не на посаду судді України, а на посаду судді конкретного суду, та й Україні не присягали служити [23]. Саме такі судді згідно чинного законодавства мають здійснювати правосуддя щодо українських захисників Вітчизни. Не краща ситуація і на Донбасі, де чимало представників державної влади підтримують ідею сепаратизму та агресію Росії. Відокремленість органів військової юстиції від аналогічних місцевих структур, дозволило б ефективно і незалежно захищати інтереси української держави.

Отже, військові суди є необхідною складовою як військової, так і кримінальної юстиції в Україні. Впровадження військового правосуддя має відбуватися не у формі механічного відновлення радянської системи військових трибуналів, а шляхом створення військових судів на якісно

▪ Військові суди – необхідна складова військової юстиції в Україні / С. В. Оверчук // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2015. – № 1(11) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles /2015/n1/15osvyvu.pdf>.

нових засадах. Питання їх діяльності нерозривно пов'язано з цілим комплексом проблем судоустрою, судочинства, державної влади, вирішення яких має носити комплексний характер.

Таким чином, аналіз положень норм міжнародного права, права зарубіжних країн, практики діяльності Європейського Суду з прав людини, вітчизняного законодавства та встановленого порядку його застосування дозволяє стверджувати, що в Україні є доцільним створення системи спеціалізованих військових судів, які б відповідали міжнародним стандартам з точки зору як організації, так і механізму здійснення правосуддя у збройних силах. Необхідна єдина концепція реформ в Україні, яка б містила комплекс стратегічних рішень щодо перебудови військової та кримінальної юстиції, судової системи, Збройних Сил України, а також визначила основні орієнтири та критерії такої реформації.

Перспектива подальшого дослідження даної проблеми вбачається в розробці окремих питань щодо складу військового суду, впровадження в ньому суду присяжних, визначення його юрисдикції, формування всіх складових військової юстиції та їх взаємодії, а також підготовка на цьому базисі моделей норм щодо військового правосуддя.

Список використаних джерел

1. Шишкін В. Військові суди через призму правової держави / В. Шишкін // Право України. – 2004. – № 4. – С. 107-110.
2. Яцина В. Військові суди: бути чи не бути? / В. Яцина // Юридичний вісник України. – 2004. – № 21. – С. 8-9.
3. Одісея військових судів // Юридичний вісник України. – 2005. – №15. – С. 8-9.

▪ Військові суди – необхідна складова військової юстиції в Україні / С. В. Оверчук // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2015. – № 1(11) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles /2015/n1/15osvyvu.pdf>.

4. Сердюк В. В. Військові суди – органи правосуддя у Збройних Силах та інших військових формуваннях України / В. В. Сердюк // Вісник Верховного Суду України. – 2000. – № 6 (22). – С. 41-44.
5. Мещерякова Н. Військові суди: скасувати не можна залишити? / Н. Мещерякова // Юридичний вісник України: [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://yurincom.com/ru/yuridichnyi_visnyk_ukrainy/overview/?id=676.
6. Стецовский Ю. И. Судебная власть [Текст]: Учебное пособие / Ю. И. Стецовский. – 2-е изд. – М.: Дело, 2000. – 400 с.
7. Шевченко В. П., Ткачук О. С. Військові суди України в системі судів загальної юрисдикції: Монографія / В. П. Шевченко, О. С. Ткачук. – К.: КНТ, 2007. – 300 с.
8. Ткачук О. Міжнародний досвід реалізації судової влади у збройних силах / О. Ткачук // Право України. – 2006. – № 10 – С. 108-109.
9. Ткачук О. Військові суди України як складова частина судів загальної юрисдикції / О. Ткачук // Право України. – 2006. – № 4. – С.117-119.
10. Система уголовного правосудия зарубежных государств (суды первой и второй инстанций) / отв. ред. И. С. Власов. – М.: Норма, 2008. – 208 с.
11. Оверчук С. В. Розвиток ювенальної юстиції в Україні в контексті реалізації принципу спеціалізації судів / С. В. Оверчук // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2014. – № 2(10) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2014/n2/14osvpss.pdf>.
12. Судебные системы европейских стран: Справочник. – М.: Междунар. отношения, 2002. – 336 с.
13. Судопроизводство в военных судах [Електронний ресурс] :

▪ Військові суди – необхідна складова військової юстиції в Україні / С. В. Оверчук // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2015. – № 1(11) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2015/n1/15osvyvu.pdf>.

Меморандум Совета Европы CDDH, Постоянный комитет по правам человека (CDDH). Страсбург, 16 июня 2003 г (2003)015. – Режим доступа: <http://voen-sud.ru/about/sudoproizvodstvo.php>.

14. Висновок експерта Ради Європи, заступника генерального секретаря Міжнародної асоціації суддів Джакомо Оберто щодо «Концепції удосконалення судового устрою та забезпечення справедливого судочинства в Україні відповідно до європейських стандартів» // Міністерство юстиції України: [Електронний ресурс] – Режим доступа: <http://www.minjust.gov.ua/file/2623>.

15. Шишкін В. І. Судові системи країн світу: Навч. посібник. У 3-х кн. / В. І. Шишкін – К.: Юрінком Інтер, 2001. – Кн.1. – 320 с.

16. Случевский В. Учебник русского уголовного процесса. Судостройство. – Судопроизводство / В. Случевский. – Изд. 3-е, перероб. и доп. – СПб.: Тип. А. М. Стасюлевича, 1910. – 664 с.

17. Сердюк В. В. Юрисдикція судів України за спеціалізацією [Текст]: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.10 / В. В. Сердюк; Київський нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 2003. – 20 с.

18. Фойницкий И. Я. Курс уголовного судопроизводства: В 2 т. / И. Я. Фойницкий – СПб., Альфа, 1996. – Т.2. – 608 с.

19. Тальбергъ Д. Г. Русское уголовное судопроизводство / Д. Г. Тальберг. – К.: Товарищ печ. дела и торг. И.Н. Кушнеревъ и К^о, 1889. – Т.1 – 320 с.

20. Трумпель К. Б. Уполномоченный Бундестага ФРГ по обороне как пример деятельности военного омбудсмена / К. Б. Трумпель // Правоведение. – 1998. – № 4. – С. 6-42.

21. О военном положении: Указ Президиума Верховного Совета СССР от 22 июня 1941 г. // Ведомости Верховного Совета СССР. – 1941. – № 29.

▪ Військові суди – необхідна складова військової юстиції в Україні / С. В. Оверчук // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2015. – № 1(11) : [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://lj.oa.edu.ua/articles /2015/n1/15osvyvu.pdf>.

22. Оверчук С. В. Проблеми визначення надзвичайних та особливих судів / С. В. Оверчук // Юридична Україна. – 2004. – №10. – С. 76-81.

23. Куйбіда Р., Шутко Л. Судочинство під окупацією / Р. Куйбіда, Л. Шутко // Центр політико-правових реформ: [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://pravo.org.ua/2010-03-07-18-06-07/lawreforms/1832-sudochynstvo-pid-okupatsiieiu-2.html>.

Оверчук С. В.

Військові суди – необхідна складова військової юстиції в Україні

У статті розглядаються питання організації та діяльності військових судів як складової військової юстиції. Робиться висновок про доцільність створення в Україні системи спеціалізованих військових судів, які б відповідали міжнародним стандартам з точки зору як організації, так і механізму здійснення правосуддя у збройних силах.

Ключові слова: військовий суд, військова юстиція, кримінальна юстиція, спеціалізований суд, підсудність.

Оверчук С. В.

Военные суды – необходимая составляющая военной юстиции в Украине

В статье рассматриваются вопросы организации и деятельности военных судов как составляющей военной юстиции. Делается вывод о целесообразности создания в Украине системы специализированных военных судов, отвечающих международным стандартам с точки зрения как организации, так и механизма осуществления правосудия в вооруженных силах.

▪ Військові суди – необхідна складова військової юстиції в Україні / С. В. Оверчук // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2015. – № 1(11) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles /2015/n1/15osvyvu.pdf>.

Ключевые слова: военный суд, военная юстиция, уголовная юстиция, специализированный суд, подсудность.

Overchuk S. V.

Military courts – a necessary component of military justice in Ukraine

The article deals with the organization and operation of military courts as a part of military justice. The conclusion about the feasibility of establishing a system in Ukraine special military courts that meet international standards in terms of both organization and mechanism of administration of justice in the armed forces is done.

Key words: military court, military justice, criminal justice, specialized court jurisdiction.

-
- Військові суди – необхідна складова військової юстиції в Україні / С. В. Оверчук // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2015. – № 1(11) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2015/n1/15osvyvu.pdf>.